

CSABAI TAMÁS

A megismerés határtapasztalata mint apológiai alapvetés

Pavlovits Tamás Pascal-monográfiájáról

Pavlovits Tamás, *Blaise Pascal – A természettudománytól a vallási apológiáig*. Máriabesnyő–Gödöllő, Attraktor 2010. 325. o.

Minden nemzedéknek újra kell olvasnia a nagyokat – legyen az irodalmi vagy filozófiai mű. Az írás attól él, hogy olvasuk, és keressük hozzá a kulcsot. Ellenben mielőtt lemondunk az újabb értelmezési kulcsok felkutatásáról, megjósolható a mű és a szerző – mint folytonosan jelen valók – közeli halála.

A honi Pascal-kutatás nagyjából a múlt század közepi állapotokat tükrözi. Szellemtudományi és egzisztencialista Pascal-olvasatok keringnek, az erre hivatott közgyűjtemények (például egyetemi könyvtárak) sem igen képesek lépést tartani a közelmúlt eredményeivel. A *Gondolatok* többedére is Pődör László 1978-as fordításában látnak napvilágot, holott az már az akkor is korszerűtlennek számító Brunschvicg-féle szerkesztést vette alapul.¹ Mindez arról árulkodik, hogy a honi Pascal-kutatás, noha az előrehaladásához teljességgel nélkülözhetetlen lett volna, egészen a közelmúltig módfelett sze-

rény mértékben sikerült bekapcsolódnia a nemzetközi dialógusba.²

Pascallal kapcsolatban is megállt tehát az idő. A közelmúltig be kellett, hogy érjünk az olyan nagyon jellemző értékeléssel, mint amilyen az alábbi: „Mert amit valójában kezünkbe vettünk, az nem Pascal *Gondolatok* című műve volt: mi olvastuk ezzé. Valóságban a szöveg csak Pascal munka közben lejegyzett gondolatait tartalmazza. (Gondolatait: kisbetűvel.) Mi teremtettük meg a művet, amikor olvastuk... Így pedig minden meghatározódás tőlünk jön... Bennük minden gondolat önmagában van: közvetlen értelmet kínál és nem szervesen célra irányuló egység részeként létezik, nem ebből kap átfogóbb értelmet” (Tordai Zádor utószava a *Gondolatok* 1978-as kiadásához. *Gondolat*, 1978. 473). Mi ez, ha nem maga a megtestesült lemondó

¹ E sorok írója is röstellkedve vallja be, hogy nem is olyan rég Lev Sesztov Pascal-esszéjének (1923!!!) előszavában (Aeternitas, 2002) a Brunschvicg-változatot „talán legsikerültebb” szerkesztésként aposztrofálta.

² Megjegyezzük, hogy általában problematikus a régebbi szerzőkkel kapcsolatos kutatások korszerűsítése. Ennek oka egyrészt a hazai kutatói állomány szűk keresztmetszete: egy-egy szerző időről időre történő újraolvasása, újraolvasztatása túlságosan is múlik egy-két hazai tudós személyes szenvedélyén. Hazai dialógus híján azonban nem jön létre a kutatás vérkeringéshez hasonlítható árama, amely a formacsiszolást és a tisztulást szolgálná.

nyilatkozat: a rendetlenül egymás mellett heverő gondolat-töredékek között, ha jól értjük, hasztalan is keresnénk összefüggő gondolatépítményt, szervezőelvet! Ez a rezignáció jelenik meg az említett, a múlt században sokáig egyeduralkodó Brunschvicg-féle szakaszolásban is, amely nem más, mint, „jobb híján”, az egyes töredékek többé-kevésbé tematikus elrendezése. Ez a „jobb híján” – a koherens értelem, a nagy rendezőelv kudarcra ítéltisége – nem elszigetelt jelenség, hanem nagyon is hű tükre a Pascal-interpretációk Lafuma előtti állapotának!

Pascalt azzal, hogy töredékeit, egy-egy különösen meghatározó mondatát, markáns gondolatát a legkülönbözőbb fórumokon perdöntő jelleggel idéztük, mintegy *instrumentalizálva* ezzel az Apológiát, kimondatlanul is morálfilozófusként tartottuk számon. A posztmodern örömmel kapott a lehetőség után, s látta meg benne szellemi előfutárát. „Ahány olvasó, annyi olvasat.”

Márpedig Pavlovits Tamás Pascal-monográfiája éppenséggel arra tesz kísérletet, hogy a „sokféle olvasat” részben kényelmes, részben illuzórikus álláspontjára csapást mérjen. A problémát ily módon vetette fel műve előszavában: „Úgy tűnt a számomra, hogy Pascal korai, a matematika és a fizika területére tartozó életművének figyelmen kívül hagyása és a *Gondolatok* elsősorban irodalmi és retorikai értékek mentén történő értelmezése összefügg egymással” (8). Ez a kijelentés fricskát küld a társadalomtudományok egy részét még mindig béklyóban tartó szellemtudományi iránynak, amely lebecsüli a természettudományokat. (Nem véletlen, hogy a Pascal-értelmezések között is uralkodóvá vált az esszéisztikus írásmód, sokszor képtelenül ötletszerű gondolatársításoknak engedve teret.)

Úgy véljük, hogy a szerző két tekintetben is új lendületet ad a Pascal-értel-

mezésnek. Egyrészt feltárja a természettudományos és az apologetikai jellegű írások közötti logikai-tartalmi kontinuitást, másrészt épp a „geometriai gondolkodás” szerves jelenléte az Apológia-tervezetben világítja meg a szétszórta, addig csupán laza tartalmi kapcsolatokat mutató töredékek közötti rendezőelvet.

A Lafuma-féle redakció – amely, mint azt Pavlovits Tamás érzékletes közléséből megtudjuk, legelejétől fogva magától értetődő lehetett volna, ha a Port-Royal remetái a hagyaték kezelésekor nagyobb gondossággal jártak volna el, hisz a rendbe rakás elsősorban nem is annyira értő olvasókat, mint inkább lelkiismeretes „könyvtárosokat” igényelt volna –, ráirányította a kutatók figyelmét arra, hogy Pascal „nemcsak ösztönösen gondolkodott így, hanem nagyon komolyan reflektált a módszer és módszerek problémájára is” (8–9). Szemben a Brunschvicg-féle szerkesztéssel, *Lafuma Pascal apologetikai gondolati építkezésének rekonstruálására tesz kísérletet. A rendek elkülönítésére, amely lehetővé teszi, hogy a racionális beszédmód keretein egyébként kívül eső hit- és Isten-kérdést legitim módon be lehessen emelni a racionális diskurzusba, átjárást teremtve a természeti törvények és a kegyelem egyébként átjárhatatlan rendjei között, ekként téve az apologetika tárgyává azt, ami per definitio nem része a racionális diskurzusnak.*

A módszer feltárásához nem is kínálkozhatott más út, mint kronológiai rend szerint bemutatni azt az életművet, amelynek építőkövei valóban figyelemre méltó következetességgel épülnek egymásra. (Pavlovits az első fejezetet az életűtnak szenteli, de, tekintettel az életmű ímént jellemzett rendjére, legalább ilyen legitim megoldás lett volna, ha az életrajzi mozaikokat beépíti az egyes művek születéstörténetébe.)

A monográfia legfőbb tézise, hogy Pascal apológiája olyannyira nem választható

el a természettudományos munkásságától, hogy egyenesen abból nő ki. Ennek jegyében Pavlovits olyan teret szentel a matematikai és fizikai tárgyú írások tartalmi és módszertani elemzésének, amely a magyar nyelvű filozófiai irodalomban végképp példa nélküli.³ A tudományos művek esetében feltétlen indokoltnak látjuk az egyenkénti részletes tartalmi bemutatást. Mégpedig távolról sem csupán azért, mert Pascal természettudományos műveinek ismeretét tekintve jelentős a lemaradásunk, hanem – és főként – azért, mert a szerzőnek itt kell megalapoznia a premisszáit, miszerint Pascal apologetikája e művekből, a természettudományos kutatásokból nyert szemléletmódból sarjadt ki. A kapcsolópontok felismerése határtalanul izgalmas pillanatokot jelent. Megannyi lehetőség a tudományok specializálódása miatt fájdalmasan széthasadt univerzum egybeillesztésére!

Ugyanezt a részletes tartalmi ismertetést némileg terhesnek érezzük a teológiai korszakot eminens módon fémjelző *Levelek egy vidéki embernek* (közkeletű fordítása szerint: *Vidéki levelek*) esetében, ahol egy nagyvonalúbb analízis, egy amolyan felülnézeti kép talán több ösztönzést adott volna a személyes felfedezéshez, továbbá a tizenkilenc levél egyenkénti bemutatását semmiképpen sem gondoljuk nélkülözhetetlennek Pascal teológiai korszakának megértéséhez. Mégsem lendül ki az értekezés a kívánt pályáról: Pavlovits, egy

pillanatra sem feledkezve meg az életmű – és tanulmánya – fősodráról, a szög fejeire üt, amikor a *Vidéki leveleknek* az apologetikus gondolkodás felé vezető úton betöltött szerepét világítja meg: „Miként már többször utaltunk rá, Pascal életművében mindig megfigyelhető kétféle igazság, a természetes és a természetfeletti igazság megkülönböztetése... Mint láttuk, tudományos – és elsősorban fizikai – műveiben Pascal mindig aggályosan ügyel arra, hogy a kettő el legyen különítve egymástól, valamint hogy a rájuk vonatkozó különböző diskurzusok ne keveredjenek egymással. Egyes írásaiban Pascal már-már fideista tendenciákat mutat kizárva, hogy a természetes és racionális megismerés a természetfeletti igazságok megismerésébe torkollhasson... A Vidéki levelek írása során, 1656-ban és 1657-ben, Pascal azonban olyan helyzetbe került, amikor újra fel kellett tennie magának a kérdést értelem és hitigazságok viszonyára vonatkozóan... Mindez pedig annak tisztázását tette szükségessé Pascal számára, hogy milyen szerepet tölt be az értelem a teológiában... A XVIII. levélben... egyértelműen arra utal, hogy a természetes és a természetfeletti igazságok nem lehetnek függetlenek egymástól” (174–175).

Pavlovits Tamás a természettudományos életmű taglalásában itt-ott megelőlegezi a zárófejezet következtetéseit, különös tekintettel a „geometriai gondolkodás” segítségül hívására az apológiában. Ez, mint már említettük, koherens egységbe, mintegy gondolati abroncsba zárja az egész könyv testét. (Méltatnunk kell a szerző azon törekvését, ahogy az olvasó számára valamennyi gondolati mozzanatot könnyen beilleszthetővé teszi az életmű teljes koncepciójába. Tanulmányában számtalan előre- és visszautalással találkozunk, minden részegységnél az lehet az érzésünk, hogy tudjuk, honnan indultunk el és miként érkezünk meg.) De ez a – kulcs-

³ Megkockáztatjuk, hogy a párhuzamnak, a szerves folytonosságnak ez a következetes és alapos analízise a nemzetközi dialógusban is referenciaértékű. Természetesen nem e magyar nyelvű munkára gondolunk, hanem elsősorban a kizárólag erre a problémakörre összpontosító, a Paris-IV Sorbonne-on megvédett disszertációjára (*Le rationalisme de Pascal*, Publications de la Sorbonne, 2007). A munkának eme hozadékát nyugtázva aligha szabad fukarkodni a laudációval.

fontosságúnak tekinthető – fejezet ezt leszámítva is bővelkedik a fontos megállapításokban, leginkább tudományfilozófiai vonatkozásban. „Pascal fizikai kutatásainak újdonsága nem abban állt – fejtegeti a szerző –, hogy az üres tér lehetőségét állította, hiszen ez a tanítás az atomistákra megy vissza, hanem abban, hogy e kérdésben a lételméleti előfeltevéseket félretéve, kísérleti úton próbált meg evidens ismeretre szert tenni... Szinte Pascal volt az egyetlen a korban, aki ontológiai előfeltevések nélkül igyekezett megoldani az úr kérdését” (136). Nem lehet eléggé hangsúlyozni e megállapítás fontosságát: maga a tudomány is csak elvétve tudott megfelelni ennek az ismérvnek, mintha nem tudna megenni a biztos fogódzókként funkcionáló *a priori* elméletek nélkül. Csak látszólag áll ellentmondásban ezzel az, hogy „Pascal azokhoz a kora újkori gondolkodókhoz csatlakozik, akik a tudományos kutatást összekapcsolták a haladás eszméjével, azzal az eszmével, amely majd a felvilágosodás korában teljesebbé válik, és amely napjaink tudományos szemléletében is oly meghatározó. A középkori és reneszánsz tudásformáktól ugyanis teljesen idegen volt az emberiség fejlődéséről beszélni. A fejlődés hangsúlyozásához éppen az volt szükséges, hogy a megismerést és tudást elszakítsák a tekintélytisztelettől és az önálló értelem hatókörébe helyezték, hiszen a tekintélyre alapozott megismerés során nem hozunk létre új ismeretet, csupán a régit mélyítjük... Pascal ennek kapcsán fogalmazza meg az empirikus tudományokban érvényes indukció tételét. E tétel szerint a természeti tényekre vonatkozó kijelentéseink körét szigorúan behatárolja az általunk ismert esetek száma. Másként szólva, az empirikus megismerés során tett igaz kijelentéseink nem általánosíthatóak, hacsak nem végzünk teljes indukciót, azaz nem vizsgálunk meg minden lehetséges esetet. Amíg ez nem áll

módunkban, addig kijelentéseinkhez mindig hozzá kell értenünk, hogy csak az általunk ismert esetekben igaz” (141). Olyan paradoxon ez, ami, stílszerűen szólva, valóban csak perspektíva-váltással oldható fel. A tudományelmélet későbbi tendenciái ugyanis arról vallanak, hogy e két feltételnek igen nehéz volt egyszerre megfelelni. Pascal következetessége abban nyilvánul meg, hogy miközben hallatlan mértékben kitágította a megismerhető határait – jelentősen szűkítve ezzel a tekintélyen alapuló tudományos megismerés korlátait –, módszeresen alkalmazva az axiómák és a tételek egymásra épülésének geometriai szabályrendszerét, más-más kritériumot szabott a természetes és a természetfeletti rendhez tartozó tárgyak megismerhetőségének. Ez utóbbi tény akár továbbra is a régiekhez köthetné őt, ám a „végtelen” beemelése a természetes megismerés diskurzusába mégiscsak egy új tudományfilozófiai paradigma térnyerését előlegezte meg.

A fentiek háttere előtt ne tűnjék különcödő megállapításnak, ha az egész pascali gondolkodói pálya megértéséhez a kulcsot a *Geometriai gondolkodásról és a meggyőzés művészetéről* című műben véljük megjelölhetők. Ezzel arányosan Pavlovits tanulmányának is a nevezett műről szóló fejezete a kulcsfejezet.⁴ Az lehet az érzésünk, hogy

⁴ Noha a recenzióknak illik tartózkodást magára erőltetnie, legyen szabad szabályt szegnie és elmondania, hogy kifejezetten lelkesítőnek érzi az alábbi, számára filozófiai katarzissal felérő megállapításokat – természetesen az említett fejezetből: „Pascalnál a természet fogalma ily módon kettős ismeretelméleti szerepre tesz szert: egyrészt biztosítja a racionális tudás lehetőségét azáltal, hogy alapelveket szolgáltat a számára, másrészt végtelensége folytán határt szab neki és korlátok közé zárja... Látható, miként vezeti el Pascal a gondolkodást szigorúan módszeres eszközökkel a megértés határtapasztalatához. A szöveg bevezető soraiban már utalt rá, hogy

a *Gondolatokat* nem is szabad kiadni úgy, hogy ne mellékelnének mindjárt hozzá a *Geometriai gondolkodást* amolyan módszer-tani útbaigazító gyanánt.⁵ Ez a mű a pillér,

a geometriai gondolkodás lehetőségeinek és határainak vizsgálatát egyenértékűnek tekintti az emberi elme racionális megismerő képességének vizsgálatával, és így az eredmények magára az emberre is vonatkoztathatók... A geometriai gondolkodás önmagában nem vezet el a természetfeletti igazságokhoz. Mégis apológiai értéke van, amennyiben egy ponton – éppen a végtelennel való szembe-sülése esetén – egzisztenciális következményekkel jár – írja, majd újra rákapcsolódik az egész apológia esszenciájára: „Látható, miként alakul át Pascalnál a végtelen értelmezése. Az Előszó az úrról szóló tanulmányhoz című szövegében a végtelen az emberi természetes megismerés fejlődésének végtelen lehetőségeként jelent meg, és Pascal még védelmébe vette a megismerő embert, aki a „végtelenre teremtett”. A természet végtelenbe tartó tudományos kutatása ugyanakkor úgy definiálódott, mint ami soha nem keresztezi a természetfeletti igazságokat. A kétfajta tudás radikális elválasztottsága adta az akkori pascali gondolkodás fideista színezetét. Az apológiai korszakban, ezzel szemben, a végtelen... apológiai értéket vesz fel. Hiszen a végtelen módszeres vizsgálata során a gondolkodás egy sajátos határtapasztalatra tesz szert, aminek komoly egzisztenciális következményei vannak. A végtelen – mondhatni – kisiklatja a racionális megismerő gondolkodást megszokott kerékvágásából, és egy olyan probléma felé irányítja, amely a természetes közegben megoldhatatlan, mert megérthetetlen és felfoghatatlan... Ez az értelem határtapasztalatának lényege: felismeri a szakadékot önnön képességei és a megismerendő valóság között. Ez a felismerés nyilvánvalóan nem vezet el a természetfeletti igazságokig, ám mégis megszabadítja az emberi értelmet racionális önhittségétől és kijelöli egy másik megismerési rend irányát, amelytől a természetes megismerést éppen a végtelen választja el” (218–220).

⁵ E kicsiny, de annál fontosabb mű teljes terjedelmében elolvasható a Pavlovits Tamás szerkesztésében megjelent az *Írások a szerelem szenvedélyéről, a geometriai gondolkodásról*

az az origó, ahonnan kiindulva természetes sodrásban haladhatunk majd végig a tanulmány hátralevő szakaszán, a töredékek csoportosításától elkezdve azoknak a módszertani alapoknak az elősorolásáig, amelyek kiemelt jelentőséggel bírnak az értelmezés irányának meghatározásában.

Még egy ilyen rövid ismertetés keretei között is javaslatot tennénk annak egy olyan kulcsfogalom pontosítására, vagy inkább egyszerűsítésére, amelyet Pavlovits Tamás Pascal apologetikai módszerének bemutatására használ. Nemigen konstatáljuk Pascalnál a „megkettőzés” fogalmának mint olyannak használatát. Ha használja is valahol (bár a magunk részéről még erre sem találtunk példát s a szerző sem szolgál ilyen *locusszal*), nem él vele visszatérő jelleggel az apologetikájában. Pavlovits is elismeri, hogy a „megkettőzés” kifejezés kissé félrevezető, hiszen itt nem egy műveletről, hanem egy felismerésről, még pontosabban egy látásmódról van szó” (198). Később tovább pontosít, s meg-látásunk szerint az eljárás legpontosabb meghatározását nyugtázzhatjuk – immár egészen más fogalmi perspektívában – az apologetikus diskurzus egyik legfontosabb gyakorlóterepeinek számító *Beszélgetések Saci úrral Epiktétosz és Montaigne filozófiájáról* című „művecskéről” (*opuscule*) szóló fejezetben: „Az átlépés [ti. a filozófia területéről a teológiára] annak következtében valósul meg, hogy az érvelés során egy ún. *perspektíva- vagy rendváltás*ra kerül sor. Pascal első lépésben csupán önmagukban mutatja be a két etikai doktrínát, ezt követően konfrontálja őket, majd pedig egy másik perspektívából értelmezi kettőjük ellentmondásosságát. Az ellentmondások kibékítése azért lehetséges, mert eleve adva van egy magasabb perspektíva, ahonnan

és a *kegyelemről* című kötetben: Budapest, Osiris Kiadó. 1999.

nézve az igazságok igazságok maradnak, de ellentmondásuk megszűnik, hiszen kiderül, hogy más-más tárgyra vonatkoznak.”⁶ A *perspektíva* nézetünk szerint nem csupán világosabb fogalom, de voltaképpen elvárható is, hogy az elnevezés a kúpszeletekről való vizsgálódásokra játszon rá, hiszen ebből eredt nála a többféle lehetséges perspektívában való gondolkodás módszere.⁷

Pavlovits Tamás Pascalja *par excellence* autonóm gondolkodó. A szerző nem eredetileg szisztematikusan a szellemi előzmények nyomába, megelégszik itt-ott egy-egy filozófiai – leginkább a Descartes-tal való – párhuzam utalásszerű említésével. Valóban úgy érezhetjük, hogy Pascal eredeti bölcselő. Minden összehasonlítás sántítana. Erre az eljárásra hatalmazhatja fel Pavlovitsot az is, hogy Pascal eleve keveset olvasott, így aligha állítható, hogy filozófiai olvasmányok alapján szintetizál. Hasztalan is keresnénk hát akár az észjárásában, akár a beszédmódjában a „hatás”-t vagy akár az *analogia fidei*. Hiányérzetünk legfeljebb amiatt lehet, hogy Pavlovits nem kerít sort Pascal irodalmi és filozófiai utóéletének vázlatos összefoglalására sem. (Érdekes fejtegethetett volna Pascal tudomány-filozófiai hatásáról is.) A sor pedig hosszú: a közvetlen utókortól a felvilágosodás némi nagy alakján keresztül az egzisten-

cialistákig ível. A fogadtatástörténet még akkor is érdemes stúdium, ha Pascal esetében óhatatlanul az okkal bíralt, a Pascalt moralistaként és aforizmaíróként számon tartó értelmezések vannak túlsúlyban. Pavlovitstól nagyon távol áll a militáns harcmódor, ezért csak így, ilyen közvetett formában adja tudunkra, hogy a csaknem negyedfél évszázados Pascal-recepció nemigen járult hozzá ahhoz a koherens, egyben dinamikus Pascal-kép kialakulásához, amelynek ő védőügyvédjéül szegődik. Mindezzel együtt – továbbá annak ellenére is, hogy egy filozófus-monográfiának nem nélkülözhetetlen kelléke – szívesen vettük volna ezt a recepciótörténetet: amikor ilyen sanyarú sora van a könyvnek, félő, nehezen kerül majd újabb alkalom ennek az úrnek (bármily elhanyagolható mértékű is az) a pótlására.

Pavlovits Tamás könyve meggyőzhet bennünket arról, hogy Pascal nem csak egy epizodistája a filozófiatörténetnek. Ismeretes, hogy általában vitatják a *Gondolatok* és a többi mű filozófiai értékét. Pavlovits határozottan lándzsát tör amellett, hogy „Pascal apológiájában nem szabad pusztán retorikai beszédmódot látni...; jelentős filozófiai teljesítményként kell értékelni azt az erőfeszítést, amelynek során a nem racionális eredetű igazságok racionális megközelítésére tesz kísérletet” (210). Nem ezen állítás cáfolataként jegyezzük meg, hogy a retorika viszont – kisebb fogyatkozásai ellenére, amelyek mellett a szerző a filozófussal való érzékelhető rokonszenvezése ellenére sem megy el szó nélkül (lásd például 122–123) – megkapó összhangban van az érvelés mögötti gondolat dialektikájával. A perspektívák különbözőségére, a rendek elválasztására épülő apologetika szükségképpen türelmes. Ez a hitvédelem sem retorikájában, sem gondolatmenetében nem fölényes és lehangoló – noha sodró lendületű –, hiszen nem a vitapartner teljes tévedését igyekszik bizonyítani

⁶ 226. Kiemelés tőlem. Cs. T.; a megkettőzésnek a „több lehetséges perspektívá”-val való azonosítását láthatjuk a 295. oldalon is.

⁷ Megfontolásra ajánljuk továbbá a *Gondolatok* újabb magyar fordításán dolgozó szerzőnek a meglehetősen semleges *figura* szó használata helyett a nagyon szemléletes, tartalmilag hibátlan – és nem félreérthető – „előkép” kifejezés használatát. Szabatos meghatározását olvasva – „A figurák valójában olyan őszövétségi előképek, amelyek valódi jelentése az Újszövétségben válik nyilvánvalóvá...” (296) – nem gondoljuk, hogy a javaslat ellenére lehet.

(ennek ékes példája az egyébként bírált ateizmusra vonatkozó mondata: „Ateizmus, szellemi erő jele, de csak egy bizonyos fokig”, 157/225), hanem abból indul ki, hogy az adott perspektívából, ahonnan amaz szemléli a természet és a vallás tényeit, legitim következtetésekre jut, el-

lenben a teljes igazság átlátására perspektívaváltást kell alkalmazni. Olvassuk csak el példának okáért a Saci úrral való beszélgetést Epiktétosz és Montaigne filozófiájáról. Alig vesszük észre, és nem csak érveléstechnikát, de vitakultúrát is tanulunk.